

Covid 19 en onderwijs: van paniek tot veerkracht

Ides Nicaise

De corona-crisis is een 'sociale aardbeving', zowel voor het onderwijs als voor de samenleving als geheel. Wereldwijd zitten 1,5 miljard kinderen en jongeren met een gat in hun schoolloopbaan. In Vlaanderen zijn het er 1,2 miljoen. Je merkt dat iedereen zowat achter de feiten aanholt. Dankzij het advies van medische wetenschappers is de schade op gezondheidsvlak wel min of meer ingedijkt. Nu wordt stilaan gedacht aan het economische herstel. Maar wat de sociale en onderwijsaspecten betreft, staan we nog maar aan het begin. Op federaal niveau heeft de regering volmachten gekregen om de crisis het hoofd te bieden; op Vlaams niveau lijkt men daar (voorlopig) niet aan te denken.

Op het kabinet onderwijs is er in maart en april gewerkt aan noodopvang, aan de organisatie van afstandslernen en de verspreiding van ICT-materiaal, aan een veilige heropstart en aan zomerscholen. Maar er is nog enorm veel werk te doen. Er is echt nood aan een Urgentieprogramma onderwijs voor kansengroepen – wat niet belet dat dit in overleg gebeurt met alle stakeholders, inclusief het middenveld. Want armenverenigingen, de integratiesector, samenlevingsopbouw, jeugdwerkers... weten wat er zich in de gezinnen afspeelt. Het Urgentieplan zou gelden tot het einde van dit schooljaar. Daarnaast is het hoogtijd om een strategie voor de middellange termijn uit te werken, aangezien de epidemie tegen de zomer nog niet uitgedoofd zal zijn, en de schade zeker nog niet hersteld.

Barsten en kloven na de aardschok

De impact van corona op de onderwijsloopbaan en de basiscompetenties van de Vlaamse jongeren zal misschien pas binnen twee jaar duidelijk worden, wanneer de resultaten van PISA 2021 gepubliceerd worden. We hebben in Vlaanderen immers nog geen centrale toetsen waarmee jaarlijks de onderwijsprestaties kunnen gemeten worden. Wat we met vrij grote zekerheid kunnen stellen is dat leerlingen uit kansarme en allochtone gezinnen disproportioneel getroffen zijn. Op basis van PISA 2018 weten we dat de kloof tussen het meest kansrijke en het meest kansarme deciel 15-jarigen vóór de corona-epidemie het equivalent bedroeg van ongeveer drie schooljaren. Die kloof was sinds 2003 met een kwart afgenomen, maar het valt te vrezen dat we terug naar af zijn – of misschien nog slechter.

We weten uit onderzoek dat de cognitieve vaardigheden van leerlingen tijdens zomervakanties uiteen lopen: kansrijke leerlingen houden min of meer stand omdat ze tijdens de vakantie leerrijke activiteiten doen, terwijl kansarme leerlingen achteruit boeren. Met de coronacrisis zal dat effect nog veel sterker zijn, omdat die crisis onvergelykbaar is met een vakantie en een extreem ongelijke impact heeft: kansarme leerlingen zijn eng behuisd, hebben geen pc of internetabonnement, hun ouders zijn laaggeschoold, ze worden als eerste werkloos, ze zijn kwetsbaarder voor het virus enz. Het gevolg is dat elke week zonder school de sociale kloof verder openrijt.

Hier en daar zijn wat enquêteresultaten voorhanden die iets laten vermoeden van de te verwachten schade. De onderzoeksgroep Ontwikkelingsstoornissen van de UGent heeft 2300 ouders bevroegd en stelt o.a. vast dat alle externe ondersteuning aan kinderen met speciale onderwijsbehoeften (logopedie, bijlessen, psychologische hulp) stil gevallen is.¹ Teach for Belgium (een NGO die

¹ Baten e.a., *Thuisonderwijs tijdens de COVID-19 pandemie: de eerste resultaten*, UGent: Onderzoeksgroep Ontwikkelingsstoornissen, april 2020

leerkrachten vormt en coacht in kwetsbare scholen) deed een enquête bij 1000 leerlingen in zijn partnerscholen in het secundair onderwijs². De resultaten spreken voor zich:

- 35% van de (overwegend kansarme) leerlingen heeft thuis geen computer of minder dan 2 uren per dag toegang ertoe. Apps voor smartphones zijn wel veel ruimer beschikbaar (90%);
- Langer dan 4 uren per dag concentreren op schooltaken is (gezien de crisissfeer en de moeilijke leefsituatie thuis) voor vier op vijf van deze leerlingen thuis niet mogelijk;
- 5% van de leerlingen heeft niemand die hen kan helpen met schooltaken;
- Verveling en stress worden het vaakst vermeld als psychische problemen. Maar ook angst en onzekerheid spelen de leerlingen parten;
- Ondanks grote inspanningen van de leerkrachten zorgt de crisissfeer voor chaos: gebrek aan coördinatie in de planning van leeractiviteiten en taken, en gebruik van uiteenlopende software voor afstandslernen maken het de leerlingen niet gemakkelijk.

Roeien met ongelijke riemen

De onvoorspelbaarheid van de epidemie heeft ook haar sporen nagelaten in het beleid. De eerste zorgen waren de veiligheid, de opvang van de meest kwetsbare kinderen, en vervolgens het wachten op de magische datum van heropening van scholen. Het (onvermijdelijke) uitstel van die datum deed kostbare tijd verloren gaan om meer fundamentele maatregelen te nemen.

Minister Weyts toont wel de nodige aandacht voor kwetsbare doelgroepen (denk maar aan de verdeling van de 10.000 laptops en de prioritair opvang van kwetsbare kinderen op school) maar hij botst daarbij op een structureel probleem: dat van de verregaande autonomie van scholen en onderwijsnetten. Daardoor is de uitgangssituatie erg moeilijk: er zijn in Vlaanderen enorme verschillen in uitrusting, kwaliteit van het lerarenkorps, beleid en schoolklimaat tussen scholen. De heilige 'vrijheid van onderwijs' verklaart waarom het kabinet zelfs bij zo'n ramp als een pandemie met zachte hand blijft sturen, en waarom de Minister telkens weer rekent op vrijwilligheid en invulling van beleidslijnen door onderwijskoepels en lokale (school)besturen. Hoe worden 'kwetsbare leerlingen' gedefinieerd? Wie krijgt prioriteit bij de verdeling van de gratis laptops? Hoe wordt afstandsonderwijs best georganiseerd? Wordt het schooljaar met een paar dagen verlengd? Waar, wanneer en voor wie worden zomerscholen georganiseerd? Al deze richtlijnen worden verder ingevuld op het uitvoerende niveau... De onderwijsinspectie houdt de vinger aan de pols bij de scholen. In het tussentijdse rapport na de Paasvakantie³ lezen we dat een kleine helft van de schooldirecties (47% in het basisonderwijs, 46% in het secundair) de richtlijnen van de overheid 'sterk ondersteunend' vindt. Het impliciete signaal lijkt te zijn dat men best wel tevreden zou zijn met duidelijker richtlijnen van de Minister.

Hoe zit het dan met het beleid op schoolniveau? Het reeds vermelde verslag van de onderwijsinspectie toont aan dat 9 op de 10 scholen tegen het einde van het Paasverlof reeds een aantal organisatorische en pedagogische afspraken had gemaakt met de leerkrachten en ouders. Respectievelijk 92% van de basisscholen, en 95% van de secundaire, waren klaar om alle leerlingen minstens 'iets' van leerstof aan te bieden; 36% van de basisscholen, en 68% van de secundaire scholen hadden zelfs een aanbod klaar voor alle vakken. Maar 40 tot 60% van de scholen waren nog op zoek naar kansarme of anderstalige leerlingen die van de radar verdwenen waren, alhoewel zij

² Teach for Belgium, *Thuis leren in tijden van corona: leerlingbevraging*, april 2020

³ Vlaamse Onderwijsinspectie, *Tussentijdse resultaten belronde – gewoon basisonderwijs*, 24/4/2020

<https://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/200424%20RAPPORT%20BELRONDE%20GBAO.pdf>

verondersteld werden thuis te zitten. Ook een aantal leerkrachten waren niet op het appèl. Dit illustreert de verschillen in leiderschap en organisatie tussen scholen.

Onderzoek heeft aangetoond dat helaas, ondanks allerlei correcties zoals het gelijke onderwijskansenbeleid, de Vlaamse scholen lijden onder het welbekende fenomeen van Matteüseffecten: kansarme scholen trekken niet alleen kansarme leerlingen aan, maar hebben ook minder gekwalificeerde en ervaren leerkrachten en directies, minder goede schoolgebouwen en zwakkere sociale netwerken⁴. Lokale autonomie is in zo'n context geen goed recept om de prioriteit voor de meest kansarme leerlingen te waarborgen. Een Urgentieplan met oog voor gelijke kansen vereist eigenlijk een sterkere overheid die prioriteiten kan doordrukken.

Zeven prioriteiten voor het Urgentieplan

1. De eerste en belangrijkste prioriteit is *alle leerlingen opnieuw aan boord* te krijgen, ongeacht of het in afstandsonderwijs of op school gebeurt. Tijdens de paasvakantie hebben heel wat leerkrachten zich ingespannen om ze allemaal te bereiken, onder andere via huisbezoeken, maar bij gebrek aan duidelijke instructies en deadlines zijn de resultaten ongelijk, en niet toevallig rapporteren directies aan de inspectie dat de no-shows onder de leerlingen de meest kansarme, anderstalige of leerbedreigde kinderen zijn. Dit is een tijdbom onder het gelijke onderwijskansenbeleid. Het dringendste werk is dus niet alleen dat alle drenkelingen terug aan boord zijn, maar ook dat waar nodig hun vertrouwen in de school hersteld wordt. Dat vraagt wellicht méér dan een telefoongesprek of huisbezoek.
2. In een crisis als deze zouden *alle hens aan dek* moeten zijn. De meeste leerkrachten hebben zich (naast de opvang van hun eigen kinderen) als duizendpoten geweed om kwetsbare leerlingen op te vangen (ook tijdens het verlov), zichzelf bij te scholen, ouders en leerlingen te contacteren, en online lessen voor te bereiden. Inmiddels hebben gelukkig ook hogescholen hun kandidaat-stagiairs ter beschikking gesteld. Merkwaardig genoeg is er tot nog toe weinig of geen beroep gedaan op vrijwilligers, die in deze context een onschatbare rol kunnen spelen. Naast de vele duizenden vrijwilligers uit buddy-projecten en huiswerkklassen zijn er wellicht nog eens duizenden tijdelijk werklozen die graag wat werk van leerkrachten en ouders zouden overnemen. Hun inschakeling (in veilige omstandigheden) vergt natuurlijk een professionele organisatie. Hier ligt een belangrijke rol voor lokale overheden, het schoolopbouwwerk, en lokale overlegplatforms. Maar heel wat middenveldorganisaties (sociaal-culturele bewegingen, armenverenigingen, verenigingen van etnisch-culturele minderheden) zijn sterk betrokken op het onderwijs en zijn ongetwijfeld bereid om een bijdrage te kunnen leveren. Voor de werkloze vrijwilligers zou een financiële aanmoediging kunnen bedacht worden. Het is hoog tijd, maar niet te laat om al deze hulp te mobiliseren. Tot hiertoe lijkt het helaas alsof het kabinet liever achter gesloten deuren plannen uitbroedt.
3. Voor de leerkrachten zelf is de *omslag naar afstandsonderwijs* een enorme uitdaging. Ook al zijn de meesten reeds vertrouwd met het gebruik van leerplatforms, toch vergt echt afstandsonderwijs veel meer dan het posten van opdrachten op Smartschool of Bingel. Zowel het Ministerie (KlasCement) als de pedagogische begeleidingsdiensten van de koepels hebben in een mum van tijd allerlei instrumenten en ondersteuning aangereikt om de sprong naar afstandsonderwijs te helpen maken. Ook uitgeverijen en gespecialiseerde diensten hebben zich genereus opgesteld met allerlei gratis lessenkassetten. En de VRT biedt een

⁴ Poesen-Vandeputte & Nicaise (2015), Rich schools, poor schools. Hidden resource inequalities between primary schools, *Educational Research*, 57(1), p.91-109; OECD (2018), *Effective Teacher Policies: Insights from PISA*. Paris, France: OECD Publishing.

pakket schooltelevisie aan. De behoefte aan coaching zal so-wie-so hoog blijven. We komen hier verder op terug.

Uiteraard vergt al dat afstandslernen ook *infrastructuur en uitrusting*, zowel bij de leerplatformen als in scholen en bij leerlingen thuis. Het initiatief van de 10.000 gratis laptops is een voorbeeld van een creatieve oplossing door samenwerking tussen overheid en sociale economie⁵. Heel snel bleek de vraag minstens dubbel zo groot te zijn als het aanbod. Dat zou weleens tot pijnlijke toestanden kunnen leiden. Op centraal niveau gebruikt men voor de verdeling van de voorraad geaggregeerde sociale indicatoren op schoolniveau⁶, maar op lokaal niveau is het meer nattevingerwerk: scholen beschikken immers zelf niet over lijsten van hun eigen doelgroepopleerlingen, en ze moeten bijkomende criteria hanteren, zoals het aantal pc-gebruikers in het gezin en de reeds aanwezige uitrusting. Sommige scholen behandelen de pc's blijkbaar als hun eigendom en doen de ouders een waarborg betalen, of stellen andere strenge voorwaarden, waardoor kansarme ouders het aanbod weigeren. En wat met de gezinnen die men niet tijdig heeft bereikt? Er zal niet alleen moeten gezocht worden naar meer uitrusting, maar er is ook nood aan duidelijker regels voor de gratis verdeling om tot een echt waterdichte en rechtvaardige oplossing te komen.

4. De *gefaseerde heropening* van de scholen vanaf 15 mei is een juiste keuze. Het eerste plan lijkt wat op een lappendeken, waarbij enkele leerjaren er worden uitgepikt bij gebrek aan plaats (en in mindere mate personeel). Het ware logischer om het lager onderwijs als eerste terug volledig operationeel te laten draaien. Daar zijn verschillende argumenten voor: jongere kinderen zijn minder vatbaar voor het virus; ze riskeren zonder onderricht sneller achterstand op te bouwen; afstandsonderwijs is voor hen minder geschikt; en hun ouders kunnen niet aan de slag zolang die kinderen thuis zitten. Al deze redenen gelden in mindere mate voor het secundair onderwijs. Waarom zou men geen secundaire schoolgebouwen gebruiken om alle lagereschoolkinderen in veilige omstandigheden te ontvangen? Ook een soepele invulling van lesroosters, een goede samenwerking tussen leerkrachten, de inzet van vrijwilligers en de combinatie van frontaal onderwijs en leerplatformen zullen daarvoor nodig zijn, maar het lijkt ons hoogst wenselijk én haalbaar.
5. *Veiligheid en gezondheid* zijn een noodzakelijke voorwaarde om de heropstart van de scholen te doen slagen. We denken daarbij niet alleen aan de fysieke, maar ook de mentale gezondheidzorg voor leerlingen. Vooral de meest kansarmen zullen disproportioneel getroffen zijn op beide vlakken. Anderzijds is de pandemie een gelegenheid om ervaringsgerichte gezondheidseducatie te voorzien. Internationale organisaties zoals Unicef en Unesco hebben daar al heel wat ervaring mee, en stellen nuttige lesmaterialen ter beschikking⁷. De zorg van schoolteams om de praktische voorwaarden te scheppen voor een gezonde start zou moeten uitmonden in een stevig pakket educatie: wat is een virus? Wat is het verschil met een bacterie? Welke schade kan het virus veroorzaken? Hoe voorkom je besmetting? Welke maatregelen zijn mogelijk om de bevolking te beschermen? Op secundair niveau kan daarbij nog wat systeemdenken komen: wat is het verband tussen milieu-problemen en het risico op pandemieën? Welke gevolgen heeft zo'n pandemie op economisch en sociaal vlak? Krachtige leermethoden maken onder andere gebruik van de concrete ervaring van leerlingen en hun natuurlijke drang om hun omgeving te begrijpen. Ze zullen hen tegelijk helpen opgroeien tot kritische en zorgzame burgers.

⁵ Met name Digital-for-Youth vzw

⁶ De zogenaamde OKI of onderwijskansarmoede-indicatoren, gebaseerd op het percentage laaggeschoolde moeders, anderstaligen en beursgerechtigde leerlingen, en de onderwijsachterstand op buurtniveau.

⁷ Zie bv. <https://www.unicef.org/reports/key-messages-and-actions-coronavirus-disease-covid-19-prevention-and-control-schools>; <https://en.unesco.org/covid19>

6. Uiteraard zal ook in spoed-tempo moeten geïnvesteerd worden in de *ICT-vaardigheden van leerlingen* (en ouders). In heel wat gezinnen riskeren de gratis laptops in een veilige lade belanden als men niet weet hoe ze te hanteren, of omdat men bang is om fouten te maken. Aangezien het afstandsonderwijs wel een tijdlang onmisbaar zal blijven (cf. infra) lijkt het ons onmisbaar om tijdens de eerste weken op school de ICT-vaardigheden van de leerlingen intensief te trainen. Hun eerste ervaringen zullen 'erop of eronder' zijn. Computers kunnen, mits de nodige ondersteuning, voor kinderen nieuwe horizonten openen en hen een enorme 'leer-boost' geven; maar als de ondersteuning ontbreekt zullen ze alleen maar de frustratie en afkeer van de school verhogen.
- Daarom moeten ook voor de ouders zo snel mogelijk cursussen in ICT-basisvaardigheden voorzien worden. De sector van de basiseducatie (Open School) heeft daarvoor de know-how en infrastructuur ter beschikking. Maar ook de centra voor volwassenenonderwijs en andere actoren, zoals Vormingplus, kunnen een deel van de vraag opvangen.
7. Om de onderwijstanker terug veilig op koers te krijgen is vooral veel *creativiteit en flexibiliteit* nodig. Hoe creëer je 'veilige bubbels' met kleine groepen leerlingen? Hoe herverdeel je het lestijdenpakket op een haalbare manier over leergebieden en vakken, over leerkrachten, tussen frontaal en afstandsonderwijs? Hoe spreid je de tijdroosters om concentraties van scholieren in het openbaar vervoer en op speelplaatsen te vermijden? Wat doe je met de eindtoetsen, de stages enzovoort? Het voordeel van onze 'vrijheid van onderwijs' is wel dat die flexibiliteit mogelijk is doordat de wetgeving veel ruimte laat aan de onderwijsverstrekkers. Maar het is natuurlijk wenselijk dat de neuzen ongeveer in dezelfde richting staan, als men chaos wil vermijden.
- (OVDS) pleit in haar standpunt over de corona-crisis terecht voor het (tijdelijk) *doorbreken van het jaarklassensysteem*⁸. Dat betekent o.a. dat er beter geen juni-examens afgenomen worden: die zouden immers een bloedbad kunnen aanrichten bij kwetsbare groepen leerlingen. Men zou ze bv. kunnen vervangen door een soort 'ijkingsproeven' die de leerlingen wel een signaal geven over hun vaardigheidsniveau per vak, maar geen bindend effect hebben op hun overgang naar het volgend schooljaar. Onderzoek heeft aangetoond dat zittenblijven voor heel veel betrokkenen op lange termijn meer kwaad dan goed doet, zowel in het basis- als in het secundair onderwijs; hetzelfde geldt voor b-attesten in het secundair. Op termijn doen de betrokken leerlingen het zowel op cognitief als op socio-emotioneel vlak slechter dan leerlingen met hetzelfde profiel die gewoon overgaan⁹.
- OVDS preciseert: "Dit betekent niet dat we [de leerlingen] in een bui van lakse welwillendheid gewoon 'doorlaten', maar dat de evaluatie van de leerstof over een periode van twee jaar wordt gespreid. De leraren van het 4de jaar secundair bv. nemen volgend schooljaar de draad op waar de leraren van het 3de moesten stoppen. De evaluatie wordt dus niet echt geannuleerd, maar uitgesteld. Bij het begin van het schooljaar evalueren leraren ook best welke stof de leerlingen al beheersen om zo een pedagogische continuïteit te waarborgen."

⁸ OVDS, Onderwijs in lockdown: meer dan ooit nood aan de "brede, open school", 8/4/2020, <http://www.skolo.org/nl/2020/04/08/onderwijs-in-lockdown-meer-dan-ooit-nood-aan-de-brede-open-school/>

⁹ Vandecandelaere, M., Vansteelandt, S., De Fraine, B. & Van Damme, J. (2016). The effects of early grade retention: effect modification by prior achievement and age. *Journal of School Psychology*, 54, 79-93. Lamote, C. (2013). *Less successful pathways through secondary school: grade retention and dropout*. PhD dissertation, KU Leuven.

Een Veerkracht-plan voor de middellange termijn

De volgende twee schooljaren beloven nog erg lastig te worden. Zolang de immuniteitsgraad van de bevolking ontoereikend blijft en een vaccinatiecampagne uitblijft, kan het corona-monster op elk ogenblik opnieuw de kop opsteken, en zijn nieuwe periodes van lockdown waarschijnlijk. Dit betekent dat flexibele overgangen tussen frontaal en afstandsonderwijs moeten voorzien worden. Een tweede leidmotief voor het Veerkracht-plan zou de ambitie moeten zijn om de sociale schade van deze crisis te herstellen. Concreet zou niet alleen de gemiddelde performantie van onze leerlingen minstens het peil van 2018 moeten bereiken, maar tegelijk zou de prestatiekloof tussen kansrijk en kansarm op diverse niveaus (van de kleuterschool t.e.m. het einde van de leerplicht) in 2023 niet groter mogen zijn dan in 2018. Een derde doelstelling zou zijn dat de gedwongen invoering van afstandslernen omgeturnd wordt tot een troef voor de toekomst.

Meteen rijst al de vraag hoe men de effecten van het plan operationeel gaat kunnen meten. Zoals hogerop al werd betoogd, is ons onderwijssysteem danig verkaveld dat de noodzakelijke monitoring-instrumenten hiervoor ontbreken. Zolang er in Vlaanderen geen centrale toetsen bestaan zullen we ons moeten behelpen met peilingen en/of internationale onderzoeken zoals PIRLS, TIMSS en PISA, die niet jaarlijks afgenomen worden en steeds met vertraging gepubliceerd worden.

Inhaalbeweging

Vooreerst is er behoefte aan een *realistisch, doordacht en gedifferentieerd inhaalplan*. De zogenaamde *pre-teaching* die na het paasverlof is gestart, is in feite geen pre-teaching maar een soort proefdraaien van het onderwijs. Noem dit liever *'aanloop-onderwijs'*. De term pre-teaching is verkeerdelijk ontleend aan een differentiatie-methode waarbij leerbedreigde leerlingen vóór de eigenlijke les al afzonderlijke instructie krijgen, waardoor zij gemakkelijker zullen kunnen volgen tijdens de klassikale instructie. Wat nu op stapel staat richt zich niet tot leerbedreigde kinderen maar tot de volledige leerlingenpopulatie. Het valt zelfs te vrezen dat de leerbedreigde kinderen nog niet allemaal bereikt zijn en bijgevolg (ongewild) nog meer achterstand zullen oplopen: dat is het omgekeerde van wat pre-teaching beoogt. Het aanloop-leren van de komende weken is zeker wenselijk, maar zal – bij gebrek aan voorbereiding - de sociale kloof niet dichten.

Het idee op zich van *zomerscholen* verdient ook applaus. Bovendien legt de Minister met dit 'voorstel' opnieuw de prioriteit bij kwetsbare doelgroepen. Maar de achillespees van het initiatief is alweer de vrijwilligheid – of moeten we schrijven 'vrijblijvendheid'? - zowel vanwege scholen als van leerkrachten, ouders en leerlingen. Vrijwilligheid is niet bepaald de beste herverdelers. Ze hangt af van de draagkracht van alle betrokkenen, en dus riskeren de sterkste scholen (die vaak de beste leerkrachten hebben) en de meest ambitieuze ouders aan het langste eind te trekken. De grote uitdaging is dus om die vrijwilligheid 'aan te sturen', in samenwerking met lokale besturen en sociale organisaties. Scholen zullen op een positieve manier ouders en leerlingen moeten motiveren om, na een 'mislukt schooljaar', een deel van de zomervakantie te spenderen met inhaal-leren. Vooral pubers zullen niet staan springen om deel te nemen. Lokale overlegplatforms en lokale besturen kunnen mee de prioriteiten bepalen om zomerscholen uit te bouwen in de meest kansarme scholen en buurten.

Laat de zomerscholen dan alsjeblieft zo weinig mogelijk schools zijn. De geschikte werkvorm om een aantrekkelijke, informele leeromgeving te scheppen zijn 'brede scholen': dat zijn samenwerkingsverbanden tussen scholen en actoren uit andere sectoren (cultuur, sport, natuurexploratie, jeugdwerk...). Laat ons liever spreken van zomeranimatie of zomerkampen. Via sport wordt aan gezondheid en sociale vaardigheden gewerkt; via theater en poëzie wordt de taalvaardigheid en het zelfbeeld van jongeren opgekrikt; via kunst en muziek wordt de emotionele

balans hersteld; met (serious) games, digitale krantjes of het maken van apps worden ICT-vaardigheden ontwikkeld, enz. Het eerste doel moet zijn dat de jongeren (terug) leergieriger worden. Het zullen dan ook geen uitgeputte leerkrachten zijn die ook nog eens de zomervakantie moeten schragen. De cultuursector, het jeugdwerk, de sociale economie, en doelgroepverenigingen zullen graag hun schouders mee onder dit initiatief zetten – en zelfs niet alleen in de zomervakantie - als Minister Weyts uit zijn onderwijskot wil komen en al deze partnerships wil ondersteunen.

De zomerkampen zijn ook maar stukjes van een grote puzzel. Ze zullen op zich ruimschoots tekort schieten om de opgelopen achterstand in te halen. Het is vanaf 'gisteren' tot (minstens) de zomer 2022 dat met man en macht aan deze kloof zal moeten gewerkt worden. En dat vereist een *vernieuwende pedagogische aanpak* voor (minstens) de komende twee jaar. De Amerikaanse 'Accelerated Schools' en 'Success for All' scholen kunnen hier inspiratie bieden. Accelerated Schools ('versnelde scholen') werden door de Amerikaanse onderwijseconoom Henry Levin¹⁰ bedacht vanuit de eenvoudige redenering dat kinderen die met leerachterstand beginnen aan hun lagere school, deze achterstand moeten inhalen tegen de overstap naar het secundair onderwijs. Het recept is ook eenvoudig: schep een krachtige(r), uitdagende leeromgeving, onderschat de leerlingen niet, investeer in bijkomend personeel (inclusief vrijwilligers) en werkingsmiddelen. Het resultaat was inderdaad dat de betrokken leerlingen na drie jaar al een groot deel van hun achterstand hadden ingehaald. Nog veel groter is de invloed van 'Success for All', ontstaan uit experimentele scholen onder begeleiding van Robert Slavin¹¹, waar nu duizenden Amerikaanse scholen bij aangesloten zijn. Het credo is dat elk kind recht heeft op onderwijssucces, en dat daarom sociaal achtergestelde groepen recht hebben op extra ondersteuning. Het is gebaseerd op intensief taalonderricht, verregaande differentiatie (met o.a. niveaugroepjes en individuele tutoring), regelmatige evaluatie en bijsturing van trajecten, hoge verwachtingen, coöperatief leren, multidisciplinaire ondersteuningsteams die ook het gezin begeleiden. Duurder op korte termijn, jawel, maar veel effectiever en per saldo goedkoper omdat het zittenblijven en de verwijzingen naar buitengewoon onderwijs drastisch verminderen.

Waarom zou zo'n (evidence-based) aanpak in Vlaanderen niet werken – vooral in crisistijd? Het vereist wel een sterke 'growth mindset' (geloof in het potentieel van alle leerlingen), een bereidheid om meer te differentiëren, en extra investeringen – inclusief in gezinsondersteuning. Opnieuw hangt het ervan af of onderwijs 'uit zijn kot' wil komen en of de overheid alle beschikbare krachten wil mobiliseren.

Afstandsonderwijs, een blijver

Zoals reeds hogerop werd gesuggereerd, bereidt het onderwijs zich best voor op herhaalde lockdowns in de toekomst en zal men wel moeten werken aan een radicale omslag, waarbij (minstens gedeeltelijk) thuis leren voor iedereen moet gegarandeerd worden. Nadat het urgentieplan de schade zal beperkt hebben, wordt het tijd om het afstandsleren structureel te verankeren en toegankelijk te maken voor alle leerlingen. Dit zal onvermijdelijk grootschaliger acties vereisen dan de noodmaatregelen die tot hiertoe zijn getroffen. Maar misschien zullen ze ook onverwachte mogelijkheden scheppen.

De *uitrusting* is een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor afstandsleren. Naar aanleiding van het initiatief van de '10.000 pc's' werden alle scholen bevroegd naar de (vermoedelijke) behoeften: die werden (ruw) geschat op ongeveer het dubbele van dit aantal.

¹⁰ Levin, H.M., Economics of investment in educationally disadvantaged students, in: *Amer. Econ. Rev.*, 1989, 79 (2), p.52-56

¹¹ Slavin, R.E., Karweit, N.L., Madden, N.A., *Effective programs for students at risk*, Boston, Allyn & Bacon, 1989

Vroegere enquêtes over het bezit van pc's en internet leren ons dat ca. 4% van de gezinnen met kinderen in het Vlaams Gewest geen pc heeft, en eenzelfde aandeel geen internet-aansluiting. In het Brussels Gewest gaat het om 10%¹². Als we die percentages toepassen op de Vlaamse schoolpopulatie (lager en secundair onderwijs) komen we al gauw aan 45.000 benodigde pc's. Maar intussen is gebleken dat het bezit van één pc per gezin niet volstaat wanneer ouders daarmee moeten telewerken en één of meer kinderen tegelijk moeten les volgen. Stel (voorzichtig geschat) dat 30% van de leerlingen geen 'eigen' pc heeft, dan zouden er 270.000 laptops moeten aangeschaft worden. De kostprijs van een nieuwe laptop loopt al gauw op tot 500 euro; een (gedeeld maar voldoende krachtig) internet-abonnement loopt per leerling en per jaar op tot 65 à 70 euro¹³. We spreken dan over een investering van minstens 154 miljoen euro op korte termijn, als bij de eerstvolgende lockdown elke leerling (?) toegang moet hebben tot een pc zonder dat andere gezinsleden in de problemen komen. Hoe zal die investering 'rechtvaardig' gefinancierd worden? Dan hebben we het nog niet gehad over de financiering van printers voor thuisgebruik, leerplatformen, educatieve software, bijkomende uitrusting voor scholen en leerkrachten, en terugkerende investeringen na afschrijving van toestellen. Tijdens de corona-crisis hebben zowel telecom-bedrijven als software-producenten en uitgeverijen zich genereus opgesteld om de kosten voor scholen en leerlingen te minimaliseren. Maar hoe lang zullen ze zo genereus blijven? Aangezien de Belgische Staat tot op heden meerderheidsaandeelhouder is van Proximus, zou hij dat bedrijf kunnen verplichten om gratis internet aan te bieden aan gezinnen met studerende kinderen. Zo zou de overheid de stap moeten zetten van een sympathieke maar caritatieve operatie van 10.000 laptops naar een meer structurele investering.

Als afstandsonderwijs structureel wordt ingebed in de schooldidactiek vanaf het lager onderwijs, moet er in snel tempo geïnvesteerd worden in de *navorming van leerkrachten*. België scoort op het vlak van ICT-gebruik door leerkrachten verrassend slecht: in het PISA-onderzoek van 2018 blijkt ons land op de 63ste plaats te staan (op een lijst van 78 landen) wat betreft de vaardigheden van leerkrachten om digitale middelen te integreren in hun lessen¹⁴. Nauwelijks 55% van de leerkrachten (in het lager secundair onderwijs) zouden hier volgens de directies klaar voor zijn, en in 'kansarme scholen' ligt het aandeel nog lager (47%). Ongeveer dezelfde percentages scholen zouden hiervoor over voldoende technisch gekwalificeerd personeel beschikken, en de toegang tot leerplatformen ligt nog lager (gemiddeld 47%, en in kansarme scholen 40%). Dat belooft niet veel goeds voor de kwaliteit van ons afstandsonderwijs. Het zal inmiddels wel voor elke leerkracht duidelijk zijn dat afstandsonderwijs veel meer is dan het hanteren van Smartschool of Bingel: het vergt een beheersing van meerdere software-instrumenten, en vooral een geëigende sociaal-pedagogische aanpak waarbij de leerkracht veel meer moet investeren in het bereiken, activeren, motiveren en betrekken van leerlingen. Wat als een leerling niet online is? Hoe merk je dat iedereen het begrepen heeft? Hoe stimuleer je vragen? Hoe animeer je onderlinge discussie? Wat doe je met het gegeven dat het concentratievermogen online veel sneller daalt dan in de klas? Enz.

Afstandsleren geeft natuurlijk niet alleen problemen. Het creëert ook enorme mogelijkheden. Zo kan je met collega's vakleerkrachten samen lespakketten opstellen die jaren meegaan en parallel in verschillende klassen gebruikt worden. Je kan met digitale media makkelijker differentiëren met oefeningen, opdrachten verbeteren, en leerlingen kunnen makkelijker (laten) herhalen wat ze niet

¹² Deze percentages worden zowel in de PIAAC-enquête (bij 16-18 jarigen) als in de EU-SILC enquête (gezinnen met kinderen) voor 2015 vermeld.

¹³ Kost van een bijkomende laptop – gebaseerd op Havermans, N., De Norre, J., & Groenez, S. (2019). *Studiekosten in het basisonderwijs*. Leuven: HIVA / Gent: Steunpunt Onderwijsonderzoek

¹⁴ OECD (2020), *Learning remotely when schools close: How well are students and schools prepared? Insights from PISA*, Paris: OECD Publ. De cijfers zijn nog niet afzonderlijk beschikbaar voor Vlaanderen.

goed begrepen hebben. De combinatie met andere media kan het onderwijs boeiender maken. Schooltelevisie laat zelfs toe om op zeer grote schaal leerstof aan te bieden, en dus ook grotere budgetten te investeren in de aanmaak van lesmaterialen. Ziekteverzuim van leerkrachten kan beter opgevangen worden... De gedwongen omschakeling zal wellicht leiden tot een versnelde didactische revolutie in het onderwijs, en misschien zelfs (gedeeltelijk) bijdragen aan oplossingen voor het lerarentekort. Dit alles zal op zijn beurt de job-inhoud van leerkrachten ingrijpend beïnvloeden, weg van het repetitieve, week-in week-uit frontale lesgeven naar meer gevarieerde en effectieve onderwijsmethoden, meer creatieve en coachende taken in teamverband¹⁵. Die revolutie zal natuurlijk niet in één klap gebeuren, zeker in het basisonderwijs. Maar vakbonden bereiden zich best al voor op een fundamenteel debat over het statuut en de taakinhoud van leerkrachten.

Laat ons in dit verband vooral de *leerlingen en ouders* niet vergeten. Jongeren uit het secundair onderwijs hebben in Vlaanderen al heel wat kennis van digitale media. Bij onze 16-jarigen is er volgens het reeds geciteerde OESO-onderzoek geen enkele jongere die nog nooit een pc heeft gebruikt. Smartphones zijn zelfs in kansarme milieus meer verspreid dan pc's. Maar het gebruik voor leer-doeleinden, en vooral de jonge leeftijd waarop dit wordt 'opgelegd' betekenen een zware drempelverhoging, vooral voor de zwakkere leerlingen. Nog groter is de digitale kloof bij ouders: terwijl sommigen dagelijks urenlang achter het scherm zitten, zijn heel wat ouders digitaal nog ongeletterd. Taalbarrières komen daar soms nog bovenop. De massale shift naar digitale media voor afstandslernen wordt dan tegelijk een kwalitatieve sprong naar onderwijs van de 21ste eeuw en een bron van nog meer sociale uitsluiting. In veel gezinnen lijkt frustratie en het wantrouwen ten aanzien van de school nu al een kookpunt bereikt te hebben, zo getuigen basiswerkers. Zowel tijdens als na het urgentieplan zal ICT-onderwijs structureel in het curriculum moeten ingebouwd worden vanaf het eerste leerjaar lager onderwijs. En parallel zullen scholen, in nauwe samenwerking met het volwassenenonderwijs, cursussen moeten aanbieden voor ouders.

Bruggen versterken met het thuismilieu

De lockdown heeft ook in het onderwijs geleid tot verschuivingen in de relatie tussen school en thuismilieu. Terwijl het fysieke contact wegvalt, vervagen de psychologische grenzen tussen beide milieus sterk. Via het online contact dringen leerkrachten door tot in de privésfeer van hun leerlingen, en kunnen ze ook ouders opdrachten toespelen. Omgekeerd volgen ouders (soms) mee het lesgebeuren, dat niet langer 'achter gesloten deuren' plaatsvindt. Het wordt een delicaat evenwicht, want dat wederzijdse 'binnendringen' vergt een sterkere vertrouwensband en bijkomende communicatievaardigheden – zoniet dreigen allerlei conflicten los te barsten. Anderstalige en laaggeschoolde ouders zullen onbeholpen reageren. Scholen en leerkrachten zullen meerdere talen en taalregisters moeten hanteren. Ze zullen hun professionaliteit moeten bloot geven, ouders motiveren, en meer dan ooit is er behoefte aan een echt partnership, en ondersteuning van kansarme of anderstalige ouders. Het is immers een illusie te denken dat je kansengelijkheid bevordert door de rol van ouders te beperken: integendeel, door te investeren in ouders zal je een hefboom-effect realiseren. De rol van brugfiguren, schoolopbouwwerk, huiswerkclasses, buddy-projecten zal dus toenemen. Ook hier zal het Veerkracht-plan moeten in investeren, door vorming, coördinatie en (waar nodig) financiering.

¹⁵ Zie ook Lamberts, M. (2018), *Scholen anders organiseren. Naar meer samenwerking en gedeelde verantwoordelijkheden – Effecten voor medewerkers en leerlingen*, Leuven: HIVA / Flanders Synergy - Workitacts

Tot besluit

De schok van de Covid 19-pandemie legt een diepe digitale kloof bloot, die niet toevallig samenvalt met een sociale kloof. Geen enkele stakeholder in het onderwijs was hierop voorbereid: zeker niet de sociaal kwetsbaarste groepen, maar ook niet de leerkrachten, de scholen en koepelorganisaties, en evenmin de overheid. Het gevaar is dat de sociale ongelijkheid in ons onderwijs 'ontploft', omdat een aantal groepen ouders en leerlingen onmogelijk op korte termijn kunnen deelnemen aan afstandsonderwijs. Op grond van beschikbare flarden onderzoek en getuigenissen van basiswerkers uit sociale organisaties blijkt dat heel wat kansarme en allochtone ouders en leerlingen, zelfs als ze een gratis laptop ontvangen, daarmee niet aan de slag kunnen. Dat geldt vooral voor het basisonderwijs. De schade is nu al groter dan men vermoedt. Het gaat niet alleen om een probleem van materiële uitrusting, maar evenzeer om het ontbreken van ondersteuning. Paradoxaal is dat er heel wat vrijwilligers ondersteuning zouden kunnen bieden, maar buiten spel staan bij gebrek aan een doortastend Urgentieplan, met absolute voorrang voor het basisonderwijs.

In dit artikel hebben we zoveel mogelijk evidentie samengebracht en voorstellen geformuleerd voor een gefaseerde aanpak: een urgentieplan voor het lopende schooljaar, en een 'Veerkracht-plan' voor de komende twee jaren. Het gaat telkens om een pakket van materiële, pedagogische en sociale maatregelen. De overheid is daar deels mee bezig, maar de benodigde inspanningen zullen veel hoger liggen dan wat tot hiertoe is gebeurd. Een grootschalig vormingsprogramma is nodig voor leerkrachten en ouders. Een strategie met duidelijke doelstellingen op het vlak van performantie én gelijke kansen moet vertaald worden in materiële, sociale en pedagogische vernieuwing. En dit alles gebeurt best in dialoog met stakeholders die vertrouwd zijn met de realiteit van kwetsbare groepen.